

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

СИНЧУК ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 343.985

**ТИПОВІ ВЕРСІЇ В СТРУКТУРІ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ**

Спеціальність 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Журавель Володимир Андрійович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри криміналістики, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Волобуєв Анатолій Федотович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії;

– кандидат юридичних наук, доцент **Щур Богдан Володимирович**, Головне управління МВС у Львівській області, начальник управління, заслужений юрист України.

Захист відбудеться «09» листопада 2010 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано «06» жовтня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Ступінь криміналізації різноманітних сфер суспільного життя та людської практики, рівень злочинності, її якісні зрушення зумовлюють необхідність розроблення адекватних заходів реагування, кардинального поліпшення процесу забезпечення слідчих органів оригінальними й ефективними криміналістичними методами, прийомами, засобами, рекомендаціями, що базуються на фундаментальній теоретичній основі і спрямовані на протидію та подолання злочинних виявів. Серед пріоритетних напрямів реалізації означених завдань особливе місце посідає криміналістична методика розслідування злочинів як сукупність методичних порад щодо оптимальної організації діяльності слідчого зі збирання, оцінювання та використання доказів. При цьому формування, вдосконалення та модернізація криміналістичної методики мають здійснюватися передусім за рахунок узагальнення і теоретичного пояснення накопиченого емпіричного матеріалу та пізнання наукових фактів, що належать до сфери як вчинення злочинів, так і їх розкриття, розслідування та попередження.

За таких обставин важливим є поглиблене дослідження теоретико-прикладних питань типових версій як структурного елемента криміналістичної методики, розроблення їх систем та запровадження механізмів використання при розслідуванні конкретного злочинного діяння, у тому числі із застосуванням інформаційних технологій та комп'ютерної техніки. Саме завдяки формуванню та застосуванню типових версій в кримінально-процесуальному пізнанні активізується вирішення завдань щодо пошуку доказів у типових слідчих ситуаціях, зменшується ризик випадковості при виявленні слідів злочину, виникає можливість у побудові логічних програм та алгоритмів дій осіб, що здійснюють процес розслідування.

Розробленню теоретичних засад формування загальних положень криміналістичної методики і рекомендацій з розслідування окремих категорій злочинів присвячено праці таких провідних учених-криміналістів, як Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, Ю. П. Гармаєв, В. А. Журавель, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, О. Ф. Лубін, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. В. Тіщенко, С. Н. Чурилов, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін.

Безпосередньо проблематика криміналістичних версій досліджувалася в роботах Г. Н. Александрова, В. П. Антипова, Г. В. Арцишевського, І. Є. Биховського, Л. Я. Драпкіна, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, О. М. Ларина, В. М. Левкова, О. В. Нікренц, Я. Пешака, О. Р. Реховського, М. І. Сайбаракова, М. О. Селіванова, Л. О. Соя-Серка, С. А. Ялишева та ін.

Водночас на сьогодні бракує розробок щодо створення наукової концепції типових версій як структурного елемента окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. В Україні

відсутні монографічні роботи, присвячені даній проблематиці, а в дисертаційному аспекті це питання у вітчизняній криміналістиці спеціально не досліджувалося.

Названі обставини визначили наперед можливість віднести розглядувану проблему до числа актуальних і стимулювали обрання теми цього дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлена згідно з планом наукових досліджень кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за напрямом «Актуальні проблеми правосуддя, зміцнення законності і організації боротьби зі злочинністю в Україні» в межах цільової комплексної програми «Криміналістичні та науково-технічні проблеми удосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю» (номер державної реєстрації 0106u002294). Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням вченої ради Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого 22 грудня 2006 р., протокол № 5.

Мета і завдання дослідження. Дисертаційне дослідження має на меті сформулювати на основі сучасних положень загальної теорії криміналістики і аналізу передової слідчої практики концептуальні положення щодо типових версій як структурного елемента окремих криміналістичних методик розслідування злочинів та надати рекомендації працівникам слідчих органів щодо ефективного застосування одержаних результатів у ході розслідування конкретного злочинного вияву. Відповідно до поставленої мети було окреслено такі завдання:

- дослідити та надати авторське визначення поняття «типова версія»;
- розкрити природу типових версій і показати їх відмінність від інших різновидів криміналістичних версій;
- виокремити та проаналізувати функції типових версій;
- розкрити місце типових версій у структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, їх зв'язок з іншими елементами;
- визначити інформаційну базу типових версій та джерела походження цієї інформації, зокрема відомості, відображені в криміналістичній характеристиці злочинів;
- запропонувати шляхи та засоби формування типових версій, розглянути їх роль у версійному процесі;
- показати значення систем типових версій в методиках розслідування окремих видів злочинів та з'ясувати підходи щодо побудови цих систем;
- дослідити ситуаційну зумовленість типових версій, вплив різноманітних ситуацій на їх реалізацію;
- розкрити роль типових версій у плануванні та організації розслідування злочинів;
- показати роль типових версій у запровадженні програмування та алгоритмізації в процес

розслідування злочинів і запропонувати підхід до побудови програм початкового етапу розслідування окремих видів злочинів.

Об'єктом дослідження є злочинна діяльність у її різноманітних виявах та діяльність слідчих органів з розкриття, розслідування та попередження злочинів.

Предметом дослідження є типові версії як структурний елемент окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, механізм їх формування та використання в конкретному акті розслідування.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження є діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання, що відображає взаємозв'язок теорії і практики, а також концептуальні положення науки криміналістики. У процесі проведення цього дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: формально-логічний – при дослідженні сутності, природи та значущості типових версій; функціональний – для визначення ролі типових версій у пізнавальній та конструктивній діяльності слідчого; системно-структурний – для визначення структури окремої криміналістичної методики розслідування злочинів; порівняльний – для окреслення місця типових версій у структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів; статистичний – для узагальнення результатів анкетування слідчих органів прокуратури та МВС України, оброблення вихідної інформації.

Теоретичним підґрунтям дисертаційної роботи є наукові праці вчених у галузі філософії, логіки, кримінально-процесуального права, криміналістики, кримінології, юридичної психології.

Правовою базою дослідження є Конституція України, кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство України, нормативно-правові акти, що регламентують організацію і діяльність правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять результати узагальнення 150 кримінальних справ про умисні вбивства, розглянуті судами Харківської області за період з 2005 по 2009 роки, анкетування 200 слідчих органів прокуратури та МВС Дніпропетровської, Донецької, Полтавської та Харківської областей України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є першим у вітчизняній криміналістичній літературі монографічним дослідженням, в якому на базі сучасних положень загальної теорії криміналістики й узагальнення слідчої практики сформульовано концептуальні засади типових версій як структурного елемента криміналістичної методики розслідування злочинів та запропоновано рекомендації щодо їх використання під час розслідування конкретного злочинного діяння.

У роботі обґрунтовується низка нових положень і висновків, що мають суттєве теоретичне і практичне значення, у тому числі:

вперше:

— розкрито природу типових версій, наведено їх ознаки та відмінності від робочих слідчих версій;

— сформульовано і докладно розглянуто гносеологічну (пізнавальну), організаційну, конструктивну та дидактичну функції типових версій;

— визначено місце типових версій у структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, розкрито специфіку зв'язків з іншими елементами;

— виокремлено та впорядковано джерела інформації, що становлять основу для формування типових версій, показано їх відмінність від інформаційної бази побудови робочих слідчих версій;

— аргументовано доцільність запровадження в теорію криміналістики традиційного і новаторського шляхів та засобів формування типових версій, розглянуто їх сутність та відмінність;

— розкрито місце і функціональне значення типових версій у версійному процесі;

— розкрито роль типових версій для запровадження програмування та алгоритмізації у процес розслідування злочинів, запропоновано підхід до побудови програми початкового етапу розслідування вбивств з розчленуванням трупа;

вдосконалено:

— визначення поняття типової версії з урахуванням інформаційного підходу та функціонального призначення;

— шляхи та засоби побудови типових версій як науково-теоретичних абстракцій, що здійснюється на підставі використання апріорних знань про механізм злочину і практику його розслідування;

— рекомендації щодо запровадження систем типових версій у методиках розслідування окремих категорій злочинів;

дістали подальшого розвитку:

— підходи щодо використання ймовірно-статистичних та кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики для побудови типових версій;

— положення щодо ситуаційної зумовленості формування та реалізації типових версій;

— положення щодо ролі типових версій у плануванні та організації розслідування злочинів.

Практичне значення одержаних результатів. Зазначені в дисертації положення, висновки і пропозиції можуть бути використані для підвищення ефективності:

науково-дослідницької роботи – як підґрунтя для подальшої модернізації окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, механізму формування та використання типових версій в ході розслідування конкретного злочинного вияву, побудови програм розслідування та алгоритмів діяльності слідчого при розв'язанні ситуацій, що виникають;

практичної діяльності правоохоронних органів – як рекомендації з удосконалення слідчої діяльності, зокрема щодо організації та планування розслідування, висунення і перевірки слідчих версій, обрання найбільш раціональних шляхів пошуку осіб, причетних до вчинення злочину;

навчального процесу – як матеріали для підготовки відповідних розділів підручників і навчальних посібників з курсу «Криміналістика», а також у навчальному процесі юридичних вищих навчальних закладів України при читанні лекцій з криміналістики та проведенні практичних занять.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, представлено та обговорено на її засіданнях, схвалено нею і рекомендовано до захисту.

Основні положення дисертації доповідались на науково-практичних конференціях: «Сучасні проблеми юридичної науки» (м. Харків, 2007 р.), «Осінні юридичні читання» (м. Харків, 12-13 листопада 2008 р.), «Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні» (м. Харків, 15 травня 2009 р.).

Деякі пропозиції автора застосовуються у діяльності слідчих органів прокуратури та МВС України, що підтверджується відповідними актами впровадження.

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого під час проведення практичних занять з криміналістики.

Публікації. Основні положення дисертації викладено у семи статтях, опублікованих у виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, і тезах трьох доповідей на науково-практичних конференціях..

Структура і обсяг дисертації. Структура дисертації визначається її метою, завданнями та предметом дослідження і композиційно складається із вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 209 сторінок, з яких основний текст – 162 сторінки, додатки – 17 сторінок, список використаних джерел – 31 сторінка (239 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовуються обрання теми дисертації, її актуальність, визначаються мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічна основа, наукова новизна отриманих результатів, розкривається практичне і теоретичне значення роботи.

Розділ 1 «Поняття, природа та функції типових версій» складається з трьох підрозділів, присвячених визначенню поняття, природи, функцій типових версій, їх місця у структурі

криміналістичної методики розслідування злочинів.

У підрозділі 1.1 «**Поняття та природа типових версій**» зазначено, що одним із перспективних напрямів удосконалення та оптимізації процесу розкриття, розслідування та попередження окремих видів злочинів є дослідження і подальше розроблення концепції типових версій, завдяки формуванню та застосуванню яких в кримінально-процесуальному пізнанні активізується вирішення завдань щодо пошуку доказів у типових слідчих ситуаціях, виникає можливість у побудові логічних програм дій для осіб, що здійснюють процес розслідування.

Наголошується, що типові версії мають відмінну від конкретних, робочих версій природу походження та фактичну базу формування і у зв'язку з цим посідають особливе місце в пізнавальній та конструктивній діяльності слідчого. Відмінність типових версій від слідчих полягає передусім у тому, що перші розробляє криміналістика на основі узагальнення кримінальної та слідчої практики з його подальшим трансформуванням в теоретичні положення, які в окремій криміналістичній методиці пояснюють подію злочину в цілому чи окремі її аспекти, тоді як другі будує слідчий за конкретною кримінальною справою, що знаходиться в його провадженні, виходячи з фактичних даних про розслідувану подію. На підставі цього типові версії суб'єктивно не персоніфіковані, тобто не належать конкретному слідчому. З огляду на викладене дисертант вважає за можливе підтримати позицію О.М.Ларіна щодо віднесення типових версій до розряду криміналістичних, а не слідчих.

За природою походження типові версії є абстрактними утвореннями, які існують у реальному вигляді і виступають своєрідним орієнтиром, до якого може звертатися слідчий у перебігу розслідування конкретного злочину, особливо вчиненого в умовах неочевидності, з метою визначення напрямів пошуку доказів, звуження кола осіб, серед яких слід шукати злочинця. Типові версії можна використовувати як певний зразок, як підставу для конструювання робочих (конкретних) слідчих версій.

З урахуванням наведеного автор вважає за доцільне визначити *типову версію* як інформаційну модель, у якій відображено найбільш характерне для даної слідчої ситуації пояснення події злочину в цілому чи окремих її обставин, підґрунтям якого виступають засновані на наукових спостереженнях та узагальненнях позитивні знання про сталі, повторювані ознаки, притаманні певній сукупності розслідуваних злочинних виявів.

У підрозділі 1.2 «**Функції типових версій**» доведено, що під функціями типових версій слід розуміти їх основне призначення, роль, яку вони виконують як у криміналістичній методиці, так і при здійсненні кримінально-процесуального пізнання. Звернуто увагу на те, що на сьогодні відсутня єдність поглядів у вчених-криміналістів стосовно визначення функцій типових версій. На підставі аналізу наукових праць Р. С. Белкіна, В. О. Коновалової, В. М. Левкова, Т. С. Туренко, а також виходячи із запропонованого визначення типових версій, природи їх походження,

процедури побудови та сфери реалізації, дисертант дійшов висновку про те, що їм притаманні гносеологічна (пізнавальна), організаційна, конструктивна та дидактична функції.

Гносеологічна (пізнавальна) функція типових версій полягає у тому, що вони виступають своєрідним орієнтиром високого рівня, який має ретроспективну та перспективну (прогностичну) спрямованість. Ретроспективна спрямованість типових версій полягає в тому, що останні як свого роду аналогові моделі того, що мало місце раніше, дають змогу слідчому висувати робочі (конкретні) версії, тобто робити припущення стосовно ще не встановлених фактів (обставин, слідів), але існування яких з високим ступенем є ймовірним з огляду на попередній досвід. Перспективна складова типових версій виявляється в тому, що вони виступають підґрунтям для побудови прогнозів при розслідуванні злочинів, які мають ознаки повторюваності, наприклад, стосовно можливого місця вчинення нового злочину, визначення ймовірної нової жертви тощо.

Організаційна функція типових версій виявляється в тому, що вони сприяють організації розслідування у складних, поліваріантних ситуаціях, активізують розумову діяльність слідчого та орієнтують його мислення в нестандартних обставинах, визначаючи стратегічні шляхи і напрями здійснення доказового процесу.

Конструктивна функція типових версій полягає у тому, що вони є своєрідним «зародком» системи загальних, а іноді й окремих слідчих версій з конкретної кримінальної справи, тобто допомагають слідчому висувати найбільш вірогідні робочі версії із числа можливих за умов невизначеності конкретної події.

Дидактична, навчальна функція типових версій виявляється в тому, що вони, будучи необхідною складовою криміналістичних методик розслідування окремих категорій злочинів, відображаються у відповідних підручниках та навчальних посібниках, що вивчаються студентами і курсантами юридичних вищих навчальних закладів. Крім того, системи типових версій, що надані в певному узагальненому вигляді, сприяють поповненню у слідчих і оперативних співробітників наявних знань і досвіду.

У підрозділі 1.3 **«Місце типових версій в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів»** наголошується на тому, що в багатьох літературних джерелах у структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів відсутній такий елемент, як типові версії, тобто цій категорії взагалі не відводиться самостійного місця у структурі, що істотно зменшує можливість реалізації їх рольових функцій. У зв'язку з цим дисертант репрезентує інформаційний підхід до розуміння криміналістичної методики і визначення процесу формування її структури (В. К. Гавло, В. А. Журавель), за яким окрема криміналістична методика розслідування злочинів розглядається як інформаційно-пізнавальна модель, що складається з двох рівнів – ретроспективного і перспективного та чотирьох блоків – криміналістичної характеристики, типових версій, типових слідчих ситуацій, типових систем слідчих дій або

тактичних операцій. За такого підходу типові версії є похідними від криміналістичної характеристики певного виду злочину, оскільки саме вона, а вірніше, ймовірно-статистичні та кореляційні зв'язки між її елементами, розглядаються як необхідні джерела для їх формування, тоді як із самою окремою криміналістичною методикою, як інформаційною моделлю більш високого рівня типова версія перебуває у співвідношенні як ціле і частина. Зазначене свідчить про те, що формування криміналістичної характеристики злочинів та типових версій є невід'ємною процедурою, яка включає три послідовні етапи:

1) узагальнення значної вибірки кримінальних справ, здійснене за спеціальною програмою емпіричних спостережень, що надає можливість сформувати криміналістичну характеристику певного різновиду злочинів;

2) виявлення ймовірно-статистичних та кореляційних зв'язків між елементами цієї криміналістичної характеристики;

3) розроблення типових версій на базі результатів статистичного та кореляційного аналізу співвідношень між елементами криміналістичної характеристики.

Наведене надало підстави автору дійти висновку про те, що типові версії у структурі елементів окремої криміналістичної методики розслідування злочинів посідають своєрідне проміжне місце, оскільки формуються на підставі відомостей, відображених у криміналістичній характеристиці, а застосовуються при організації і плануванні розслідування, зумовлюючи оптимальний набір слідчих дій і оптимальну послідовність їх провадження, з метою впливу на слідчі ситуації, що виникають.

Розділ 2 «Механізм формування типових версій» містить три підрозділи і присвячений дослідженню інформаційної бази побудови типових версій, шляхів та засобів їх формування, проблем побудови систем типових версій у методиках розслідування окремих видів злочинів.

У підрозділі 2.1 **«Інформаційна база побудови типових версій»** зазначено, що типові версії на відміну від слідчих (робочих, конкретних) мають іншу за змістом інформаційну базу, основу якої становлять узагальнені результати судово-слідчої практики і відповідні наукові положення, передусім ті, що відображають закономірності утворення матеріальних та ідеальних слідів як наслідків злочинних дій, в котрих відбиваються властивості злочинця і характер його поведінки. Джерелами такого роду інформації виступають:

— результати узагальнення кримінальних справ певної категорії злочинів, проведеного за спеціально розробленою анкетною, і відображених у відповідній криміналістичній характеристиці та методичних рекомендаціях з розслідування;

— результати опитування працівників слідчих органів, де враховується їх особистий досвід з висунення робочих версій і частота зустрічності останніх, що дає змогу виокремлювати ті з них, які найбільш часто зустрічаються і підтверджуються під час розслідування.

При цьому основний масив інформації має бути сформовано з орієнтацією на побудову типових версій щодо особи злочинців, які вчиняють ті чи інші суспільно небезпечні діяння (на це вказали 92% опитаних респондентів); особи потерпілого від злочину (58%); мотивів злочинних дій (62%); способу готування, вчинення та приховування злочину (65%); місця і часу вчинення злочину (38%). Емпіричні спостереження дозволяють виявити стандарти злочинної поведінки, які притаманні певній сукупності злочинів і характеризуються відносною сталістю і повторюваністю. Інформація стосовно такого роду стандартів злочинної поведінки, що виявляються під час розслідування, і виступає основою формування систем типових версій.

У підрозділі 2.2 **«Шляхи та засоби формування типових версій»** зазначено, що типові версії як науково-теоретичні абстракції формуються на підставі використання апріорних знань про злочинну діяльність. Ці знання можна одержувати двома шляхами – *традиційним* і *новаторським*. Традиційний, або аналітико-логічний, шлях передбачає формування типових версій на підставі відомостей узагальненого характеру, а саме узагальнення кримінальних справ певної категорії злочинів з метою аналізу частоти зустрічності аналогічних фактичних даних і побудованих на їх основі слідчих версій, що підтверджені в ході розслідування і тим самим набули рівня достовірних знань.

Сутність новаторського, нетрадиційного шляху до формування типових версій полягає у можливості їх утворення на підставі застосування статистичних методів дослідження і передусім за рахунок виявлення і використання ймовірнісно-статистичних та кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики певного різновиду злочинів, у тому числі й засобами комп'ютерної техніки. Реалізація новаторського, нетрадиційного шляху до формування типових версій передбачає необхідність у проведенні таких досліджень: 1) узагальнення кримінальних справ певної категорії злочинів з відображенням статистичних показників стосовно елементів криміналістичної характеристики з метою визначення типових кримінальних і вихідних ситуацій та відповідних їм слідчих версій, які підтверджені в перебігу розслідування і сукупність яких становить основу для побудови систем типових версій (Л. Г. Відонов, В. К. Чаюк, І. Ф. Ясенев); 2) узагальнення кримінальних справ певної категорії злочинів з метою формування відповідного банку даних і можливості їх використання для побудови систем типових версій відповідно до штучно змодельованих кримінальних ситуацій засобами комп'ютерної техніки (В. Л. Синчук).

Попри критичні зауваження на адресу нетрадиційного підходу до формування типових версій у роботі з посиланнями на Р.С.Белкіна та результати проведеного нами опитування наголошується, що цей підхід є методично вірним і саме на ньому має базуватися програма побудови типових версій (на це вказали 72% опитаних респондентів).

У підрозділі 2.3 **«Системи типових версій в методиках розслідування окремих видів**

злочинів та проблеми їх побудови» зазначено, що в криміналістичних методиках розслідування окремих видів злочинів типові версії доцільно надавати у певних системах, оскільки тільки системи дають найбільш повне загальне уявлення стосовно обставин події злочину, суб'єктів, що його вчинили, а також мотивів, з якими вони діяли. Кожна система типових версій має включати всі загальні та окремі версії, характерні при плануванні розслідування злочинів розглядуваної категорії у певних слідчих ситуаціях. При цьому чим більш повно буде репрезентована ця система, тим більша ймовірність збігу типового з конкретним, а отже, і більша можливість побудови найпродуктивнішої робочої слідчої версії на підставі типових, що входять до запропонованої системи.

Погоджуючись з О. Н. Колесніченком та Г. А. Матусовським, дисертант підкреслює, що використання систем типових версій впроваджує у розслідування елемент точності, повноти, допомагає слідчому проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації і відібрати придатні під конкретний випадок з літературних джерел, а ознайомлення зі схемою таких версій дає змогу одночасно охопити і перспективно намітити всі можливі основні напрями розслідування.

Наведено приклади формування систем типових версій за різних підходів і як підсумок зазначено, що системи типових версій слід розглядати як обов'язковий елемент структури окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, які моделюються як шляхом узагальнення й аналізу слідчої практики, так і за рахунок застосування засобів комп'ютерної техніки відповідно до розробленого програмного забезпечення, що надає змогу органам досудового слідства максимально цілеспрямовано використовувати одержану інформацію під час розслідування конкретного злочинного вияву (доцільність реалізації цього підходу підтримують 92 % опитаних слідчих).

Розділ 3 «Проблеми реалізації типових версій» складається з трьох підрозділів і присвячено розгляду ситуаційної зумовленості типових версій, їх ролі в організації і плануванні розслідування, а також у запровадженні програмування та алгоритмізації в процес розслідування злочинів.

У підрозділі 3.1 **«Ситуаційна зумовленість типових версій»** розглянуто різні рівні ситуацій, що впливають на механізм формування та реалізації типових версій, а саме криміногенні ситуації – кримінальні ситуації – слідчі ситуації – ситуації окремої слідчої дії (тактичної операції). Щодо кримінальних ситуацій, то вони відображаються в матеріальних слідах, які залишаються на місці події, і в слідах ідеальних – розумових образах цих ситуацій у свідомості учасників кримінальної події. Наявність такого роду слідів дає змогу слідчому розумово реконструювати кримінальні ситуації, а потім «відтворити» механізм розслідуваної події в цілому. Кримінальні ситуації впливають безпосередньо на процес формування типових версій, оскільки саме вони зумовлюють визначення вихідних параметрів – жертва, місце, час, спосіб вчинення злочину та ін.,

між якими в подальшому встановлюються ймовірно-статистичні та кореляційні зв'язки і на підставі цього формуються типові версії насамперед щодо особи злочинця. У свою чергу, слідчі ситуації зумовлюють процес реалізації типових версій, тобто до кожної типової слідчої ситуації відповідного етапу розслідування визначаються «свої» типові версії, які надають можливість запропонувати оптимальні засоби перевірки цих версій і відповідно впливу на ситуації.

На переконання дисертанта, в криміналістичних методичних рекомендаціях має чітко реалізовано триада: типові слідчі ситуації – типові версії – типові програми розслідування. Якщо нехтувати цим критерієм, то можна дійсно визначити невичерпну кількість варіантів слідчих ситуацій, які реально не впливають на формування криміналістичних методичних рекомендацій, а тільки виступають як інформаційний баласт.

У підрозділі 3.2 **«Роль типових версій в плануванні та організації розслідування злочинів»** зазначено, що виокремлення самостійного місця типових версій у структурі окремої криміналістичної методики дозволить підняти їх роль у версійному процесі, надати йому більшої спрямованості, зменшити ризик випадковості в обранні напрямів розслідування та одержанні доказової інформації. Керівною в цьому разі слід визнати тезу стосовно того, що визначення типового переліку доказових фактів має здійснюватися відповідно до змісту типових версій (С. Н. Чурилов).

У перебігу дослідження доведено, що у версійному процесі реалізуються такі шляхи побудови версій, як індукція, дедукція та аналогія. При цьому пріоритетне місце посідає саме індуктивний шлях. За підсумками проведеного нами опитування 76% респондентів вказали на індукцію як найбільш поширений шлях побудови робочих версій, 56% опитаних слідчих назвали аналогію і тільки 24% – дедукцію. Як видається, серед причин такого стану речей можна назвати такі: 1) спостерігається дія звичок, традиційних підходів, за яких слідчі віддають перевагу самостійно здобутим даним, що слугують основою для побудови робочих версій; 2) недостатньо якісне відображення в сучасних криміналістичних методиках типових версій, які б у своїй сукупності слугували орієнтиром для побудови робочих версій; 3) відсутність необхідних криміналістичних рекомендацій щодо процедури використання типових версій у версійному процесі.

Аналізуючи місце і роль типових версій у версійному процесі, дисертант звертає увагу на їх різну функціональну значущість залежно від того, які прийоми логіки реалізовано. Так, при побудові слідчих версій індуктивним шляхом типові версії у цьому процесі займають проміжну ланку, а саме між аналізом вихідної інформації і безпосередньою процедурою формування самих слідчих версій, а коли застосовується дедуктивний метод або аналогія, то типові версії відіграють визначальну роль, оскільки вони виступають основою для формування відповідних припущень.

У підрозділі 3.3 **«Типові версії як підґрунтя для запровадження програмування та**

алгоритмізації в процес розслідування злочинів» доведено, підвищення ефективності діяльності слідчого можливе за рахунок надання в його розпорядження максимально лаконічних та чітких рекомендацій, наприклад, у вигляді набору відповідних програм чи алгоритмів (Р. С. Белкін). Гносеологічною і функціональною основою для реалізації ідеї алгоритмізації та програмування процесу розслідування слід вважати наявність багатоваріантного підходу до розв'язання пізнавальних та управлінських завдань, а також запровадження у криміналістичну науку кібернетичних підходів, зокрема щодо розроблення схем типових рішень і типізованих дій слідчого у деяких типових слідчих ситуаціях з використанням персональної комп'ютерної техніки.

Погоджуючись у цілому із запропонованими підходами до формування програм та алгоритмів (О. М. Асташкіна, М. О. Марочкін, М. О. Селіванов), дисертант вважає за доцільне звернути увагу на один їх недолік, пов'язаний з відсутністю посилань на типові версії. Річ у тім, що правильно визначитися із максимально вичерпним переліком завдань розслідування, що характерні для кожної типової слідчої ситуації, без звернення до типових версій практично неможливо, оскільки саме версії диференціюють обставини, що підлягають з'ясуванню, а отже, і завдання розслідування.

У зв'язку з цим, на переконання дисертанта, головними напрямками таких досліджень є: 1) типізація (за змістом) вихідної інформації про злочин, тобто визначення максимально вичерпного переліку кримінальних та слідчих ситуацій; 2) надання до кожної типізованої інформації типового переліку версій, тобто виокремлення до кожної типової слідчої ситуації певного етапу розслідування «свого» переліку типових версій; 3) визначення максимально вичерпного до кожної версії переліку завдань розслідування; 4) формування оптимальної системи дій слідчого як засобу перевірки версій, економії часу і зусиль та впливу на відповідну ситуацію.

Спираючись на викладені положення, запропоновано підхід до побудови програми початкового етапу розслідування вбивств з розчленуванням трупа.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у розробленні наукової концепції типових версій як структурного елемента окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, що базується на сучасних положеннях загальної теорії криміналістики, результатах узагальнення слідчої практики та наданні рекомендацій співпрацівникам слідчих органів щодо ефективного їх застосування у процесі організації та планування розслідування конкретного злочинного прояву. Головними теоретичними і прикладними результатами проведеної роботи є такі висновки:

1. Типова версія – це інформаційна модель, де відображено найбільш характерне для даної слідчої ситуації пояснення події злочину в цілому чи окремих її обставин, підґрунтям якого

виступають засновані на наукових спостереженнях та узагальненнях позитивні знання про сталі, повторювані ознаки, притаманні певній сукупності розслідуваних злочинних виявів.

2. Основу пояснень, а отже, й інформаційну базу типових версій, становлять засновані на наукових спостереженнях та узагальненнях позитивні, достовірні знання, тобто знання, що підтверджені в ході розслідування, зокрема, виведені зі слідчих версій наслідки, підтверджені в перебігу їх перевірки. Що стосується слідчих (робочих) версій, то йдеться про ймовірні, передбачувані знання.

3. Позитивні знання, що утворюють інформаційну базу типових версій, відбивають сталі, повторювані ознаки, у тому числі окремі стандарти злочинної поведінки, притаманні певній сукупності розслідуваних злочинних виявів. Інформація стосовно такого роду ознак і стандартів злочинної поведінки, що виявляються під час розслідування, і є основою формування систем типових версій.

4. Типові версії існують у реальному вигляді і виступають своєрідним орієнтиром високо рівня абстракції, до якого може звертатися слідчий у перебігу розслідування конкретного злочину, особливо вчиненого в умовах неочевидності. Їх можна використовувати як певний зразок і на їх підставі конструювати робочі (конкретні) слідчі версії.

5. За природою походження типові версії є абстрактними утвореннями як деяке узагальнення кримінальної та слідчої практики з його подальшим трансформуванням в теоретичні положення. На підставі цього типові версії суб'єктивно не персоніфіковані, тобто не належать конкретному слідчому, а отже, їх доцільно відносити до розряду криміналістичних, а не слідчих.

6. Типовим версіям з огляду на природу їх походження, процедуру побудови та сферу реалізації притаманні гносеологічна (пізнавальна), організаційна, конструктивна та дидактична функції.

7. Типізувати версії можна до певних рівнів, наприклад, до конкретного виду (підвиду) злочинів, певного етапу розслідування, відповідної типової слідчої ситуації, а саме на момент порушення кримінальної справи, після провадження невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, пред'явлення постанови про притягнення особи як обвинуваченого та ін. Зазначені загальні типології можуть доповнюватись типологічними побудовами іншого рівня, наприклад, типовими версіями щодо можливих форм поведінки деяких учасників кримінального процесу в тих чи інших ситуаціях, зокрема дій злочинця, що зник з місця події, тощо.

8. Формування криміналістичної характеристики злочинів та типових версій – невід'ємна процедура, оскільки останні є похідними від криміналістичної характеристики, де ймовірно-статистичні та кореляційні зв'язки між елементами розглядаються як необхідні джерела для побудови типових версій.

9. Типові версії у структурі елементів окремої криміналістичної методики розслідування

злочинів посідають своєрідне проміжне місце, оскільки формуються на підставі відомостей, відображених у криміналістичній характеристиці, а застосовуються при організації і плануванні розслідування, зумовлюючи оптимальний набір слідчих дій і оптимальну послідовність їх провадження з метою впливу на слідчі ситуації, що виникають.

10. Типові версії інтерпретують пояснення події злочину в цілому чи окремих її аспектів відповідно до певних слідчих ситуацій, тобто кожній типовій слідчій ситуації відповідають «свої» типові версії. Саме такий підхід є найбільш придатним, оскільки типові версії найтісніше наближені до реальних ситуацій розслідування, що дає можливість найпродуктивніше використовувати їх для побудови робочих версій.

11. Типові версії як науково-теоретичних абстракції формуються на підставі використання апріорних знань про злочинну діяльність. Ці знання можна одержувати двома шляхами: 1) традиційним — на підставі відомостей узагальненого характеру щодо частоти зустрічності аналогічних фактичних даних і побудованих на їх основі слідчих версій, що підтверджені в перебігу розслідування; 2) новаторським — за рахунок виявлення і використання ймовірно-статистичних та кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики певного різновиду злочинів, у тому числі й засобами комп'ютерної техніки.

12. У криміналістичних методиках розслідування окремих категорій злочинів типові версії доцільно надавати у певних системах, оскільки використання систем типових версій запроваджує у розслідування елемент точності, повноти, допомагає слідчому проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації і відібрати придатні під конкретний випадок з літературних джерел. Ознайомлення зі схемою таких версій дає змогу слідчому одномоментно охопити і перспективно намітити всі можливі основні напрями розслідування. При цьому чим більш повно буде представлена ця система, тим більша ймовірність збігу типового з конкретним, а отже, і більша можливість побудови найпродуктивнішої робочої слідчої версії на підставі типових, що входять до запропонованої системи.

13. На процес формування і застосування типових версій впливають різні ситуації, що виявляються у перебігу як вчинення злочину, так і його розслідування. При цьому кримінальні ситуації впливають безпосередньо на процес формування типових версій, оскільки саме вони зумовлюють визначення вихідних параметрів — жертва, місце, час, спосіб вчинення злочину та ін., між якими в подальшому встановлюються ймовірно-статистичні та кореляційні зв'язки і на підставі цього формуються типові версії насамперед щодо особи злочинця. У свою чергу, слідчі ситуації зумовлюють процес реалізації типових версій, тобто до кожної типової слідчої ситуації відповідного етапу розслідування визначаються «свої» типові версії, які надають можливість запропонувати оптимальні засоби перевірки цих версій і відповідно впливу на ситуації.

14. Типові версії мають різну функціональну спрямованість у версійному процесі залежно від

того, які прийоми логіки застосовуються. Так, при побудові слідчих версій індуктивним шляхом типові версії в цьому процесі займають проміжну ланку між аналізом вихідної інформації і безпосередньою процедурою формування самих слідчих версій, тоді як при реалізації дедуктивного методу або аналогії типові версії відіграють визначальну роль, оскільки виступають основою для формування відповідних припущень.

15. Типові версії сприяють реалізації ідеї програмування та алгоритмізації за рахунок диференціації завдань розслідування, що сприяє формалізації пошуку доказів у типових слідчих ситуаціях. При цьому не можна «без залишку» типізувати всі версії та слідчі ситуації і до них пропонувати відповідні програми розслідування та алгоритмічні схеми дій слідчого. Ось чому програми та алгоритми не можуть претендувати на повну «технологічність», за якою стовідсотково формалізуються розв'язання завдань розслідування, а тому обов'язково вагомими залишаються творчі (евристичні) здібності слідчого.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Синчук О. В. Місце типових версій у структурі криміналістичної методики розслідування злочинів / О. В. Синчук // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики: зб. наук. пр. / Харк. наук.-дослід. ін-т судов. експертиз ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. — Х. : Право, 2008. — Вип.8. — С.168-172.

2. Синчук О. В. Функції типових версій / О. В. Синчук // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол: С. В. Ківалов (голов.ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. — Одеса : Юрид. літ., 2008. — Вип. 44. — С. 142-149.

3. Синчук О. В. Типові версії як різновид криміналістичних версій / О. В. Синчук // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. — Вип. 93. — С. 220-227.

4. Синчук О. В. Природа типових версій / О. В. Синчук // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол. : Ю. В. Баулін та ін. — Х.: Кроссруд, 2008. — Вип. 16. — С. 290-295.

5. Синчук О. В. Типові версії в методиці розслідування злочинів: шляхи та засоби формування / О. В. Синчук // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / ред. кол.: В. І. Борисов та ін. — Х. : Кроссруд, 2009. — Вип. 17. — С. 333-344.

6. Синчук О. В. Інформаційна база для побудови типових версій / Олександр Васильович Синчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. / Харк. наук.-дослід. ін-т судов. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. — Х. :

Право, 2009. — Вип. 9. — С. 155-161.

7. Синчук О. В. Ситуаційна зумовленість типових версій / О. В. Синчук // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / ред. кол.: В.І.Борисов та ін. — Х. : Право, 2009. — Вип. 18. — С. 270-279.

8. Синчук О. В. Роль типових версій у процесі розслідування / О. В. Синчук // Сучасні проблеми юридичної науки: тези доп. та наук. повідом. всеукр. наук.-практ. конф. молод. учених та здобувачів / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. — С. 447-450.

9. Синчук О. В. Шляхи та засоби формування типових версій / О. В. Синчук // Осінні юридичні читання : тези доп. та наук. повідом. всеукр. наук.-практ. конф. молод. учених 12-13 лист. 2008 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. — С. 445-448.

10. Синчук О. В. Типові версії як підґрунтя для формування програм розслідування / О. В. Синчук // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матер. наук. конф., 15 трав. 2009 р. / ред. кол. : В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. — Х. : Право, 2009. — С.267-270.

АНОТАЦІЯ

Синчук О. В. Типові версії в структурі криміналістичної методики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2010.

Дисертацію присвячено розробленню наукової концепції типових версій як структурного елемента окремої криміналістичної методики розслідування злочинів та наданню рекомендацій, спрямованих на вдосконалення і оптимізацію слідчої діяльності з планування та організації розслідування конкретного злочинного вияву. Запропоновано поняття типової версії, розкрито її природу та функціональне призначення, з'ясовано місце в структурі криміналістичної методики та показано специфіку зв'язків з іншими елементами. Особливу увагу приділено формуванню інформаційної бази типових версій, розкриттю сутності традиційного та новаторського шляхів щодо їх побудови з урахуванням ситуаційних чинників. Розроблено підходи до формування систем типових версій, показано їх роль в організації і плануванні розслідування, запровадженні алгоритмізації і програмування у слідчу практику.

Ключові слова: типова версія, слідча версія, системи типових версій, інформаційна база типових версій, алгоритмізація і програмування розслідування.

АННОТАЦИЯ

Синчук А. В. Типовые версии в структуре криминалистической методики. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности

12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. Харьков, 2010.

Диссертация посвящена разработке научной концепции типовых версий как структурного элемента частной криминалистической методики расследования преступлений и формулированию рекомендаций, направленных на усовершенствование и оптимизацию деятельности следственных органов.

Предложено определение типовой версии как информационной модели, в которой приведено наиболее характерное для данной следственной ситуации объяснение события преступления в целом или его отдельных обстоятельств, фундаментом которого выступают основанные на научных наблюдениях и обобщениях достоверные знания о стабильных, повторяющихся признаках, характерных для определенной совокупности расследованных преступных проявлений.

Обосновано, что положительные, достоверные знания, составляющие информационную базу типовых версий, – это знания, которые подтверждены в ходе расследования, в частности, выведенные из следственных версий последствия подтвержденные в ходе их проверки. Аргументировано, что такого рода положительные, достоверные знания отражают стабильные, повторяющиеся признаки, в том числе отдельные стандарты преступного поведения, которые присущи определенной совокупности расследуемых преступных деяний. Подчеркнуто, что типовые версии существуют в реальном виде и выступают своеобразным ориентиром высокого уровня абстракции, к которому может обращаться следователь в ходе расследования конкретного преступления, в первую очередь совершенного в условиях неочевидности. Они могут быть использованы как определенный образец, на их основе можно конструировать следственные (рабочие, конкретные) версии. В этой связи типовые версии субъективно не персонифицированы, т.е. не принадлежат конкретному следователю, и поэтому их целесообразно относить к разряду криминалистических, а не следственных.

С учетом природы происхождения, а также процедуры построения и сферы реализации предложены и детально рассмотрены гносеологическая (познавательная), организационная, конструктивная и дидактическая функции типовых версий. Обращено внимание на то, что типизировать версии можно к определенным уровням, например, к конкретному виду (подвиду) преступлений, определенному этапу расследования, определенной следственной ситуации по принципу – каждой типовой следственной ситуации соответствуют «свои» типовые версии. Именно такой подход нужно рассматривать как оптимальный, поскольку типовые версии наиболее приближены к реальным ситуациям расследования, что позволяет максимально продуктивно использовать их для построения следственных (рабочих) версий.

Предложены традиционный и новаторский пути формирования типовых версий как научно-

теоретических абстракций, раскрыты сущность и специфика каждого из них. Показано значение типовых версий в версионном процессе для реализации идей программирования и алгоритмизации следственной деятельности. Подчеркнуто, что типовые версии производны от криминалистической характеристики, поскольку она, а вернее, вероятностно-статистические и корреляционные связи между ее элементами рассматриваются как необходимые источники для их построения. При этом аргументировано, что типовые версии в структуре частной криминалистической методики расследования преступлений занимают своеобразное промежуточное место, так как формируются на основе сведений, отраженных в криминалистической характеристике, а используются при организации и планировании расследования, обуславливая оптимальный набор следственных действий и оптимальную последовательность их производства с целью воздействия на следственную ситуацию.

Ключевые слова: типовая версия, следственная версия, системы типовых версий, информационная база типовых версий, алгоритмизация и программирование расследования.

SUMMARY

Synchuk O. V. Typical versions in the structure of criminalistic methods. – Manuscript.

Dissertation for scientific degree Candidate of legal sciences, speciality 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic expertise; operative and search activity. – Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine, Kharkiv, 2010.

The dissertation is devoted to development of a scientific concept of typical versions as a structural element of an individual criminalistic method of crime detection and giving recommendations, directed at improvement and optimization of investigational activity on planning and organization of investigation of a concrete criminal manifestation. The author suggests the concept of a typical version, discloses its nature and functional purpose, elucidates its place in a structure of criminalistic methods and reveals specifics of connections with other elements. Special attention is paid to formation of informational database of typical versions, revealing of essence of traditional and innovational ways of their construction taking into account situational factors. The author develops approaches to formation of system of typical versions, shows their role in organization and planning of an investigation, introduction of algorithms and programming in investigational practice.

Key words: typical version, investigational version, system of typical versions, informational database of typical versions, algorithms and programming of investigation.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент
Борисенко І.В.

Підписано до друку 11.09. 2010р. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 4100

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77
